

İNGİLİS SENTİMENTAL KOMEDİYASI HAQQINDA QISA XÜLASƏ

XVIII əsr Qərbi Avropa ölkələrinin həyatında feodal cəmiyyətinin böhranı və kapitalist münasibətlərinin yaranması və intensiv inkişafı ilə xarakterizə olunan ictimai-siyasi dəyişikliklər baş verir. Bu dəyişikliklər həyatın bütün sahələrində olduğu kimi incəsənət, o cümlədən ədəbiyyat sahəsinə də təsirsiz ötürməyib.

İlk dəfə burjuva tərəqqisinin kölgə tərəflərinin meydana çıxdığı, sənaye inqilabı ilə əlaqədar geniş kəndli və sənətkar kütlələrinin müflisləşdiyi İngiltərədə ədəbiyyatda hakim mövqə tutan maarifçilik daxilində yeni bir cərəyan olan sentimentalizm cərəyanı formalaşmağa başlayır. Sentimentalistlər ağıl tarixi prosesdə həlledici rol haqqında maarifçilik nəzəriyyəsinə şübhə ilə yanaşırlar. Onlar görürlər ki, həyat maarifçi nəzəriyyəçilərin tarixin rəşadət gedişi haqqında proqnozunu təsdiq etməyib. Getdikcə kəskinləşən sosial ziddiyyətlər, kütlələrin yoxsullaşması və cəmiyyətin burjuva tərəqqisindən məyusluğu elegik əhval-ruhiyyə doğurur, maarifçilik hərəkatı liderlərinə xas olan tarixi nikbinliyi sarsıdırdı.

Qeyd edilənlərə baxmayaraq sentimentalizmi maarifçilik ideologiyasının hüdudlarından tam kənarda təsvir etmək imkansızdı. Jan Jak Russo, Lorens Stern, Yohann Volfqanq Höte, Nikolay Karamzin kimi sentimental yönümlü mütərəqqi yazıçılar maarifçilik ədəbiyyatının ənənələrini davam etdirirlər. Bu yazıçılar sadə xalqa rəğbət bəsləyir, zadəganların müftəxor həyat tərzini, burjuaziyanın daş qəlbliyi tənqid edirlər. Onların ideali “qəlbini diktəsinə uyğun” yaşayan, təbiətlə ünsiyyətdə əxlaqın saflığını və fiziki sağlamlığını qoruyan, kapitalist şəhərinin pozucu təsirinə tabe olmayan əmək adamıdır.

Sentimentalizm ingilis maarifçiliyinin son mərhələsi və eyni zamanda onun böhranının təzahürü idi. “Sentimentalizm” sözünün özü sentiment – hiss sözündəndir və həssaslıq deməkdir. Tərəqqiyə inanan sentimentalistlər getdikcə artan sosial bəlayə əngəl kimi insan hissələrini - ilk növbədə insanlara məhəbbət və mərhəmət hissini qoymağa çalışırlar. Demokratiya, insana, onun təcrübələrinə və mürəkkəb mənəvi dünyasına humanist maraq - sentimentalizmin ən cəlbədar və mühüm xüsusiyyətləri bunlardır.

Gələcəkdə ədəbiyyatın daha da demokratikləşməsinə sentimentalizmin nailiyyətlərindən biri hesab etmək olar. Klassisizm mövzusunun zümrə məhdudiyyətləri ilə mübarizə aparan maarifçilər bədii yaradıcılığın sərhədlərini xeyli genişləndirdilər. Onlar dramaturgiya və povest janrlarında tacir və məmurlar kimi üçüncü dərəcəli zümrə insanlarını təqdim etsələr də yenə də adi işçilərin həyatı ilə az maraqlanırdılar. Sentimentalistlər isə xeyli irəli getdilər. Onlar bilavasitə zəhmətkeşlərin daxili aləminin açılmasına, Oliver Qoldsmitin 1770-ci ildə yazdığı pastoral poeması “The Deserted Village”-də qələmə aldığı kimi kapitalist münasibətlərinin kəndə sürətlə nüfuz etməsi şəraitində onların faciəvi vəziyyətinin təsvirinə müraciət edirdilər.

Müəyyən bir ideologiya ümumiliyinə baxmayaraq, sentimentalizm daxilən çox ziddiyyətli və paradoksaldır. Sentimentalizm cərəyanının nümayəndələri öz əqidələri və həyata baxışlarına görə bir-birlərindən fərqlənirlər. Onların bəziləri qeyri-insani həyat formalarına etiraz olaraq fəaldırlar, bəziləri isə əksinə, hərəkdən çox təkəbbürə meyillidirlər. Sentimentalizmin aktiv qanadını Jan Jak Russo və onun həmfikirləri təmsil etdiyi halda Lorens Stern, Oliver Qoldsmit, Tomas Qrey kimi ingilis şair və yazıçıların yaradıcılığında passiv əhval-ruhiyyənin üstünlük təşkil etdiyini müşahidə edirik.

“Sentimentalizm” termini yalnız Lorens Sternin “A Sentimental Journey Through France and Italy” romanı 1768-ci ildə nəşr olunduqdan sonra ədəbiyyatda özünə vətəndaşlıq hüququ qazanmasına baxmayaraq artıq bu vaxta qədər ədəbiyyatın müxtəlif janrlarında şair və yazıçıların yaratdıqları müxtəlif əsərlərdə sentimentalizm nümunələrinə bu və ya başqa dərəcədə rast gəlmək mümkün idi. Sentimentalizmin ilk cüvətiləri ilə poeziyada XVIII əsrin otuzuncu illərində Ceyms Tomsonun dörd hissədən ibarət “The Seasons” poemasında, nəsr ədəbiyyatında isə qırxıncı illərdə Samuel Riçardsonun epistoliar formada qələmə aldığı “Pamela; or, Virtue Rewarded” romanında rastlaşdığımız halda, dramaturgiyada bu meyl özünü əsrin əvvəllərində Kollı Siber, Corc Lillo və Riçard Stil kimi görkəmli dramaturqların yaratdığı sentimental komediyalarda təzahür etdirir.

Sentimental komediya perspektivdə Restavrasiya dövrünün əxlaqsız komediyasına qarşı qoyulması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu komediya növünü inkişaf etdirməyi özləri üçün vacib hesab edən dramaturqlar, təkəbbürü və cəsarətli, mübahisəli davranışa əsaslanan səbirli düşüncəni qiymətləndirən yeni sosial əxlaq yaratmağı hədəfləyirlər. Bu komediya o dövrün ingilis teatr tənqidçisi Ceremi Kollierin dramla bağlı tənqidini dərk edir və tamaşaçıya və oxucuya vicdanlı varlığın Restavrasiyanın şəhəvətli həyatından üstünlüyü barədə təəssürat yaratmağa çalışır. Bu əsər əxlaq tərbiyəsində ısrarlılığına görə qiymətləndirilir.

Faciə kimi, XVIII əsr komediyası da ingilis cəmiyyətində baş verən mədəni dəyişiklikləri əks etdirir, lakin “daha canlılıqla, eyni zamanda formada daha köklü dəyişiklik nümayiş etdirir və bəzən dövrün faciələrində heç vaxt əldə olunmayan mükəmməllik səviyyəsinə yüksəlir.”[5, s.160-165]

Yeni sentimental komediyada görünən dəyişikliklərin kökündə orta təbəqənin yaranması və etikada və gündəlik əxlaqi fərziyyələrdə yeni baxış bucağının təkamülü dayanır. Rikardo Kintana bildirir ki, sentimental komediyanın əks etdirdiyi dünya “XVIII əsr İngiltərəsinin rahat cəmiyyəti, varlı, dünyagörüşündə humanist, sosial fəzilətlərə aludə olan, getdikcə özündən razı olan cəmiyyətdir”. Sabit bir cəmiyyəti təsvir edərkən komediya zərurət olaraq insandakı yaxşılığı ön plana çıxarmaqla əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Rikardo Kintanaya görə:

⁴³ “Naxçıvan” Universiteti. Xarici Dillər kafedrasının baş müəllimi. e-mail: ismetceferova6@gmail.com

“O, axmaqlığı və hiyləgərliyi göstərmək əvəzinə, səhvi göstərdi; axmaq və hiyləgəri islah olunmaz və beləliklə, öz varlıqlarının qanunlarına uyğun bir mənada təsvir etmək əvəzinə, azmış xarakteri onun daha yaxşı təbiətinə müraciət edildikdən sonra islahı mümkün olan kimi təsvir etdi.”[5, s.160-165]

Sentimental komediyanın təbliğ olunduğu dövrün etik yazıları və düşüncələri insanın fitri olaraq yaxşı olduğunu deməyə əsas verir. Onlar təklif edirlər ki, insan altruistik emosiyalardan təsirlənə bilər. Əslində, öz inkişafının zirvəsində, sentimental komediya Restavrasiya komediyasının lənətlənmiş və zərərli davranış və zəkasına qarşı humanitar islahatları həyata keçirir. Paul Parnellin fikrincə, sentimentalist hiss edir ki, pozğunluğa və pisliliyə qarşı fəzilət tərəfində müdaxilə edəndə o, birbaşa Cənnətdən ilham alır və bir növ qoruyucu mələk olur”. [4, s.550]

Sentimental komediya qəhrəmanın yaşaması və ya ölməsi baxımından optimist sonluqla başa çatır. Hər zaman səhvi geri qaytarmaq üçün səy göstərilir, çünki hər zaman dəyişilməyə geniş yer var.

Bütün sentimental dramlarda fəzilət vicdansızlığa qarşı qoyulur. Həmişə hər kəsin məhv olmasını görmək istədiyi narahatedici bir xarakter var. Bəzi hallarda ona dəyişmək imkanı təklif olunur, lakin o, adətən qətiyyəti saxlayır.

“Sentimental komediya” mövzusu müzakirə olunduqda diqqət yetiriləsi məqamlardan biri də bu terminin təzadlı olmasıdır, çünki o, mənaca əks olan təriflərin məcmusudur. Bu termin Oliver Qoldsmitin 1773-cü ildə yazdığı “An Essay on the Theater; or, A Comparison between Laughing and Sentimental Comedy” əsəsindən sonra istifadəyə verilmiş və o vaxtdan dünya ədəbi tənqidində öz layiqli yerini tutmuşdur.

“Sentimental” və “komediya” terminləri əslində bir-birinə ziddir: birincisi, müəyyən psixi quruluşun və dünyaya münasibətin təyini kimi hisslərə əsaslanır, ikincisi, dramın bir hissəsi kimi, A. Berqsona görə, “adətən gülüşlə müşayiət olunan həssas olmamaq kimi diqqətləyiq bir xüsusiyyətə malikdir ... Gülüşün duyğusalılıqdan güclü düşməni yoxdur”. [8, s.12] Buna baxmayaraq, onların birləşməsi nəticəsində “yeni semantik keyfiyyət” yaranır, əsas janr xüsusiyyəti “nitqin həssaslığa yönəlməsi” olan XVIII əsr Avropa dramaturgiyasının ən populyar janrlarından biri - sentimental komediya meydana çıxır.

İngilis sentimental komediyası öz inkişafında bir neçə mərhələdən keçmişdi:

Birincisi, komediyanın mənəvi mövqeyinin aydın ifadə edildiyi, yeni sentimental materialın Kolli Sibberin pyeslərində təqdim etdiyi köhnə yumoristik materialla qarışdığı zaman idi. Allardis Nikolun qeyd etdiyi kimi “Əxlaq komediyaları sentimentallarla birləşərək konkret əxlaqi-əxlaqsız (moral-immoral) dramı formalaşdırırdı ki, burada atmosfer Konqrev, məqsəd isə Sibber idi.” [3, s.89]

İkincisi, Riçard Stilin “The Conscious Lovers” əsərində olduğu kimi sentimental mövzu bilavasitə tərbiyəvi formada təqdim olunur, komik element isə praktiki olaraq yox olmağa doğru gedir;

Üçüncüsü, Riçard Stil tipli komediya getdikcə daha çox real həyatdan tamamilə ayrılmış, Hyu Kelli, Riçard Kemberlend və başqalarının pyesləri ilə təmsil olunan süni və qeyri-dramatik bir quruluşa çevrilir.

“Sentimental” sözü XVIII əsrin qırxıncı illərinin sonlarında ortaya çıxsada, Riçard Stildən başlayaraq bu cür tamaşaların bütün ənənəsini təyin etmək üçün Oliver Qoldsmit “sentimental komediya” terminindən istifadə etdi. Oliver Qoldsmit bu komediya qəhrəmanlarını belə xarakterizə edirdi: “Bu pyeslərdə bütün personajlar müsbət və müstəsna dərəcədə genişürəkliyə; onlar səxavətliyə və yumor (humour) üçün səy göstərsələr də, onlarda hiss (sentiment) və duyğular (feeling) yetərincədir”. O, ictimaiyyətin şərikliyinin belə pyeslərin fərqləndirici xüsusiyyətlərindən olmasına diqqət yetirirdi: “Əgər qəhrəmanlar bəlaya düşər olublarsa, tamaşaçı nəinki bağışlayır, həm də ürəklərindəki mehribanlıq qiymətləndirərək onlara rəğbət bəsləyirdi”.

Prinsipcə, Oliver Qoldsmit belə pyeslərə etiraz etmirdi, onların komediya adlandırılması onu qane etmirdi: “Əgər insanlar komediyada göz yaşlarından (in weeping at comedy) həzz alırlarsa, onlara bu məsum həzzi çox görmək qəddarlıq olardı. Bu tamaşalar komediya adına uyğun gəlməsəldə, camaatın xoşuna gəlirlərsə, onları daha yaxşı başqa adla adlandır bilərik. Onların uğurları, demək olar ki, ləyaqətlərinin göstəricisidir.” [7]

XVIII əsrin ortalarında istifadəyə verilən “sentimentalizm” termini həssaslığın bütün komponentlərini özündə cəmləşdirir, bundan sonra “sentimentalizm” və “həssaslıq” çox vaxt bir-birini əvəz edir. H. Mur 1778 – ci ildə yazdığı “On Sentimental Connections” traktatında bu konsepsiyanın təkamülünü yekunlaşdırır, həssaslığı özündə “fəzilət” (virtue), “əsl həqiqi hiss” (true genuine sentiment) və “ürək şövqü” (enthusiasm of the heart) kimi ifadələri cəmləşdirən valehedici (charming) ifadəsi ilə bərabər tutur.

Beləliklə, XVIII əsrin dramatik əxlaqi sentimentalizmi ilk növbədə həssaslıq kultuna əsaslanır. Qırxıncı illərdə meydana çıxan termin bu cür əsərlərin, əsasən komediyaların bütöv bir ənənəsini birləşdirirdi.

XVIII əsrin birinci yarısının dramatik sentimentalizminin aydın ifadə olunmuş fərqləndirici xüsusiyyəti səhnəni “əxlaq məktəbi” vəzifəsini icra etməyə borclu olması düşüncəsi idi. İlk dəfə olaraq bu vəzifə Kolli Sibber və Riçard Stil pyeslərində açıq şəkildə ifadə edilir. Kolli Sibber, 1708-ci ildə yazdığı “The Lady’s Last Stake: or, The Wife’s resentment” komediyasından danışarkən qeyd edir: “Bu tamaşanın məqsədi, əsasən, ailə ocağının əmin-amanlığını və xoşbəxtliyini tez-tez pozan əxlaqsız qanun pozuntularını təsvir etmək və islahat etmək idi. Müvafiq əxlaq (just moral) olmayan bir pyes yoxsul və mənasız bir yaradıcılıqdır (poor and trivial undertaking), Kollier amansız baltasını məhz belə pyeslərin üzərinə endirdi.” Nəsihətçilik dramaturq Stilin fərqləndirici əlamətidir: “Mənim pyeslərim zərərsizdir, ən əsası ibrətamizdir – “Apology” əsərində yazır. Bu, yeni dövrün tələbi idi - səhnə “əxlaq məktəbi olmalıdır, çünki bilir ki, gənclər səhnənin təsiri altında formalaşır, onun qəhrəmanlarının danışığı və davranışlarını götürürlər”. [2]

Dramatik sentimentalizmin ən mühüm anlayışı fəzilət olduğundan sentimental komediya Restavrasiya dövrünün “ağıl komediyası” (comedy of wit) ilə ziddiyyət təşkil edərək “fəzilət komediyası” (comedy of virtue) adlanır. [1, s 113]

Əsrin əvvəllərində bir çox etik və estetik kateqoriyalar nümunə statusunu itirir və yenidən düşünülməyə məruz qalır. XVIII əsrin əvvəllərindəki ilk pyeslərin məzmununu əxlaq müəyyən edirdi. Müxtəlif siyasi və estetik təmayüllü yazıçılar eyni dərəcədə yeni dövrün mahiyyətini müəyyənləşdirməkdə yeganə həqiqi rəhbər kimi fəzilətə üz tutdular və bu zamana qədər fəzilət etik-estetik kateqoriya xüsusiyyətlərini qazanmışdı. Eyni zamanda, nəzərə almaq lazımdır ki, mənəvi dəyərlər sistemi qismən kaleydoskop prinsipinə uyğun olaraq formalaşır, eyni tərkibli elementlər hər dəfə fərqli birləşməsi sayəsində yeni mənzərə verir və müxtəlif yollarla şərh edilən və doldurulan fəzilət həmişə elementlərin əsas tərkibinin bir hissəsi olmuşdur.

XVIII əsrdə fəzilət insanın dünyəvi maraqları və onun yer üzündəki xoşbəxtliyi ilə sıx bağlı olan belə anlayışları da əhatə edirdi: azadlıq, ədalət, sevgi. Fəzilət insan münasibətlərinin praktikasında təsdiqlənmiş həqiqət meyarına çevrilmişdir.

Maarifçiliyin ilkin mərhələsində Riçard Stil və Cozef Addison kimi istedadlı və enerjili nümayəndələr teatrı maarifçilik vəzifələrinin xidmətinə verməyə cəhd edirdilər. Məşhur komediya ustası Kolli Sibberin ardınca, Ceremi Kollierin tələbləri ilə tam razılaşaaraq, Riçard Stil komediyanı yeni bir yola yönəltməyə, ona mənəvi element daxil etməyə çalışdı. O, komediya janrında yazmağa 1701-ci ildə sırf komik effektlərə tabe olan və xəyali ölüm folklor motivi üzərində qurulan “The Funeral” tamaşası ilə başladı. Tamaşanın süjet xəttini ölmüş kimi davranan ərin arvadının sevgisini və sədaqətini sınaması təşkil edir. Tamaşada kobud əyləncə didaktik niyyətlə vəhdət təşkil edir. Əxlaqın natamamlığını ələ salan, cəngavər və nəcib təmkinli ideal qəhrəmanın təsviri “The Tender Husband” komediyasının aparıcı xəttini təşkil edir. Riçard Stilin axırıncı və ən məşhur sentimental komediyası “The Conscious Lovers” daha ciddi və duyğusal olduğundan bu komediyanın məzmunu üzərində bir qədər geniş dayanmaq və süjet xəttini təşkil edən bəzi epizodlara münasibət bildirmək məqsəduyğundur.

“The Conscious Lovers” adlı sentimental komediya, qəhrəman gənc Con Bevil ətrafında cərəyan edən beş hissədən ibarət dramdır. Gənc Bevilin atası cənab Con Bevil sərvətə olan marağına görə oğlunun varlı tacir Silendin ikinci qızı Lusinda ilə evlənməsini istəyir. Atasının arzusunə hörmət əlaməti olaraq gənc Bevil özü də bilmədən ən yaxşı dostu Mirtlə aşiq olan Lusinda ilə evlənməyi qəbul edir. Gənc Con Bevilin meyli kasıb, lakin gözəl İndiana ilə evlənməkdir.

İndiana, Silendin gəmi qəzası zamanı körpəlikdə itən, lakin sonda sağlamlığına qovuşaraq böyüyən ilk qızıdır. Xarici ölkəyə səfər edən gənc Bevil, İndiananı təhlükəli vəziyyətdən xilas edir, onu evə gətirir və onunla evlənmək niyyəti ilə onu gizli saxlayır. İndiana və atası sağ olduqlarına baxmayaraq, yenidən birləşə bilməyiblər.

Silend Lusindanı gənc Bevil ilə evləndirməkdə maraqlıdır, lakin arvadı sərvətinə görə onu gənc ədəbaz Simbertonla evləndirmək üçün gizli səy göstərir. Lakin Simberton əmisi Ceffri və ya vəkillərinin icazəsi olmadan Lusinda ilə evlənmə bilməz. Öz maraqlarına görə gənc Bevil və Mirtl, vəkillərin – Brambl və Tarqetin əvəzinə maskalanmış Mirtlin özü və Bevilin xidmətçisi Tomdan yararlanırlar. Onlar maskalanaraq Simberton və xanım Silendə ailə əmlakının bir hissəsini vermək və nikah qeydiyyatını imzalamaq üçün cənab Ceffrinin şəxsən iştirak etməli olduğunu söyləyirlər.

Hadisələrin gedişatı zamanı cənab Silend bildi ki, gənc Con Bevilin hətta aşağı təbəqədən olan qərribə bir xanımla münasibəti var. O, gənc Con Bevilin əxlaqi vəziyyətini əyani olaraq qiymətləndirmək üçün bu qadını ziyarət etmək qərarına gəlir və İndianaya baş çəkir və onların görüşü zamanı mərhum həyat yoldaşının bilərəziyini görməsi ilə qızını tanıyır. Gənc Con Bevilin qızı İndiana üçün etdiklərini qiymətləndirdikdən sonra Silend İndiananı ona həyat yoldaşı olaraq verir. Müvafiq olaraq Mirtlin də Lusinda ilə evlənməsinə icazə verir və ədəbaz, gənc Simberton isə bütün işlərdən kənar qalmış olur.

Riçard Stilin yuxarıda qısa şəkildə məzmununu qeyd etdiyimiz komediyası evlilik məsələsi barəsində valideynlər və onların uşaqları arasında sevgi və dinamik münasibət mövzusunda dramdır. Tamaşa nikahın biznes kimi ənənəvi anlayışına dəyişiklik tələb edən köhnəlmiş bir şey kimi baxır. Əxlaqi mənada qadın cehizindən yaranan sərvətə əsaslanan nikahın evlilikdə xoşbəxtliyə səbəb olmadığını göstərir. Buna görə də tamaşa evlilik məsələsinə yeni bir əxlaqi nöqteyi-nəzərdən yanaşmağı tövsiyyə edir. Tamaşada gənc aşıqlərə bəxş edilən qələbə sərvətə söykənsə evliliyin gəldi-gedər olduğuna, sevgiyə əsaslanan evliliyin astanada olduğuna işarədir. Bu, xoşbəxtliyə zəmanət verə biləcək evliliyin bir-birini cəlb edən insanlar arasında sanki bir müqavilə olduğunu göstərir. Gənc Con Bevil Lusinda ilə evlənmək üçün geyinsə də, Fillis bizə deyir ki, o, məşuqəsinə ehtirası ilə bağlı heç bir sübut göstərməyib. Gənc Bevilin xidmətçisi Tom, cənab Con Bevilin xidmətçisi Hemfriyə deyir ki, bu gənc oğlan “günəşdəki kimi şən geyinsə də... bu şənliyin altında onun çox ağır bir ürəyi var” (“is dressed as gay at the sun... he has a very heavy heart under that gaiety”). Gənc Con Bevil ruhən sıxıntı içində olsa da, atasının bütün düşüncələri “ailəsinin büdcəsinə böyük bir sərvətin əlavə olunması perspektivinə” (“the prospect of such a vast fortune”s being added to our family”) köklənib.[6] Gənc Con Bevilin məsələyə biganə qalması başa düşüləndir. Onun dilemması inanılmaz dərəcədə təsirlidir. Valideynlərinə itaətsizlik etmək istəməyən yaxşı bir gənc kimi o, hiss edir ki, Lusinda ilə evlənməmək onu “ataların ən yaxşısından ayıracaq” (“loose the best of fathers”), İndiana arzusunə qarşı onunla evlənmək isə onu “həyatından daha artığını” (“part with more than life”) itirəcəyinə səbəb olacaq. Lusinda ilə evlənmək onun boynunda bir lənət halqasına çevrilib. Əslində, o, bunu “səssizliyimdən asılı olan ölümcül bir evlənmə” (“fatal match that hangs upon my quiet”) kimi görür. [6]. Gənc Con Bevil təkcə öz hissləri haqqında düşünmür, o, İndiana haqqında da qayğılıdır. Özünün əvvəlcədən duyduqları, İndiananın ruhunun iztirabları və Mirtlin qısqançlığı ona belə qənaətə gəlməyə imkan verir:

To hope for perfect happiness is vain,
And love has ever its array of pain. [6]

Con Bevil və atası arasındakı mübahisənin qarşısını almağın yeganə yolu ilahi qüvvənin müdaxiləsidir. O, həmçinin sevginin insan münasibətlərinin bütün formaları üzərində üstünlüyünü vurğulayır.

Gənc Con Bevil şəxsiyyətində biz sentimental komediya tərəfindən dəstəklənən bəzi yeni dəyərlər toplusunu tapırıq. Mirtl ilə hər hansı fiziki qarşıdurmadan qaçaraq, gənc ehtirasın məhdudlaşdırılması ideyasını dəstəkləyir və cəsarətli, mübahisəli davranışlar üzərində səbirli düşüncənin fəzilətini təbliğ edir. Döyüşün qarşısını almaqda dramaturq adətən duel nəticəsində yaranan insan israfını bəyənmediyini göstərir və bu, meydana çıxan orta sinif mədəniyyəti üçün yeni əxlaqi bələdçiliyin bir yoludur. Restavrasiya komediyasının pozğun qəhrəmanından qaçmaq üçün gənc Con Bevil böyük səbirlə “Britaniyanın aqressiv əzələlilik və inadkarlıq teatr normasına kəskin zidd olan dinc davranışın” simvolu olan müsbət qəhrəmana çevrilir.

Riçard Stil pyeslərində misilsiz dərəcədə əhəmiyyətli jurnal esselərinə ilham verən ideyaları təcəssüm etdirdi və burjuva dramaturgiyasının inkişafına müəyyən dərəcədə töhfə verdi.

Sentimental dram janrının inkişafında görkəmli xidmətləri ilə yadda qalan ingilis dramaturqlarından biri də Corc Lillodur. Onun 1731-ci ildə yazdığı “The London Merchant, or The History of George Barnwell” adlı sentimental dramı daha çox tamaşaçı rəğbəti qazanmışdı. Əsərin qəhrəmanı, varlı bir tacirin şeyirdi olan Corc Barnvel cinayətkar və azgın qadına olan ehtirasının təsiri altında oğurluq və qətl törədir; əməlindən pəşman olub, heç bir müqavimət göstərmədən edama gedir. Tamaşa zərbi-məsəllərlə və mənəviyyata yönəli ifadələrlə çox zəngin olduğundan ilk baxışda psixoloji cəhətdən inandırıcı görünməyə bilər. Amma o, nəsrin dilində, danışılan dildə yazılmış ilk pyeslərdəndir; o şüurlu şəkildə məişət işlərinin aşağı sferasına, xırda burjuva dairələrinə yönəldilərək həm mənfi, həm də müsbət nümunə göstərir; yolunu azmış Corc Barnvel tamaşada tacir Toroqudun ikinci şeyirdi və tamaşanın ikinci müsbət qəhrəmanı olan Trumenlə müqayisəli şəkildə təsvir olunur. Pyes İngiltərədə və Avropanın digər ölkələrində tamaşaçıları heyran etmiş, Efraim Lessinq və Deni Didro kimi kiçik burjuva dramaturgiyasının nəzəriyyəçiləri tərəfindən tərənnüm edilmişdir.

Corc Lillonun davamçısı Edvard Mur idi. Müəllif “The Gamester” pyesində qumar həvəsinə qarşı silaha sarılır. Onun bir məqsədi var - pis ehtirasın insanların xarakterlərinə və taleyinə zərərli təsirinin qarşısını almaq. Bu ehtirasa qucaqlaşan qəhrəman sadıq və mehriban həyat yoldaşının ona miras xəbərini gətirməzdən bir neçə dəqiqə əvvəl özünü və ailəsini müflis etdiyinə görə borc üzündən düşdüyü həbsxanada zəhər qəbul edir. Yalan pafos, dil və hisslərin qeyri-təbiiyi bu tamaşanın adı insanları təsvir edən və adı tamaşaçı üçün nəzərdə tutulmuş “ailə faciəsi” nümunəsi kimi əhəmiyyətini unutmaya imkan verə bilməz. “The London Merchant, or The History of George Barnwell” kimi, Edvard Murun “The Gamester” əsəri də ondan ölçüyəgəlməz dərəcədə üstün olan əsərlərin - Efraim Lessinq və Deni Didro dramalarının yaranması üçün stimula oldu. Burjuaziya tarixində qəhrəmanlıq dövrünün arxada qaldığı, 1688-ci il anlaşmasından sonra öz mövqelərindən ümumən qane olduqları İngiltərənin özündə burjuva dramaturgiyası sosial kəskinlik qazanmadı və əxlaq və din təbliği ilə məhdudlaşmış oldu.

İngilis sentimental komediyası o dövrün digər janrları, xüsusən də Restavrasiya komediyası üçün mövcud olmayan reallığın bəzi tərəflərini bədii şəkildə mənimsəməyi bacardı. Onun kəşflərindən biri sentimental komediyanın ən mühüm fərqləndirici xüsusiyyətinə çevrilmiş “hiss”dir. Hiss insanın və onun insanlığının mənəvi dəyərinin meyarına çevrilir, hissın özü isə, eyni zamanda, əxlaqi mənada dərk edilir və əxlaqi cəhətdən ucalır.

XVIII əsr ingilis dramaturqlarının sentimental komediya janrında əsərlər yaratdığı dövrdən üç yüz ilə yaxın bir zaman keçməsinə baxmayaraq onların yaratdıqları əsərlərdə cəmiyyətin əxlaqi cəhətdən tərbiyyəsi mövzusunda ortaya qoyub həll etməyə çalışdıqları problemlərin bir çoxu bu gün üçün də öz aktuallığını qoruyub saxlayır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Cox James E. The Rise of Sentimental comedy.- Norwood, 1976. p. 113
2. Mist's Weekly Journal, 1735.
3. Nicoll. A. A History of English Drama 1660-1900. – Vol. II Early Eighteenth Century Drama.- Cambridge, 1955. p. 89
4. Parnell, P.E. “The Sentimental Mask”. Restoration and Eighteenth-Century Comedy. Ed. Scott McMillin. New York: W.W. Norton. (1973). p 550
5. Quintana, R. “Introduction”. Eighteenth Century Plays. New York: Random House. 1952. p 160-165
6. Steele, R. “The Conscious lovers” Eighteenth – Century Plays. New York: Random House. 1973. (Act I Scene I-II, Act II Scene I-II).
7. The Westminster magazine; London Vol. 1, Iss. 1, (Jan 1773) 8. Бергсон, 1992: А.Бергсон. Смех. – М., 1992. с.12

Açar sözlər: sentimentalizm, Restavrasiya ədəbiyyatı, sentimental komediya, fəzilət, Riçard Stil

Key words: sentimentalism, Restoration literature, sentimental comedy, virtue, Richard Steele

Ключевые слова: сентиментализм, Реставрационная литература, сентиментальная комедия, добродетель, Ричард Стил.

İngilis sentimental komediyası haqqında qısa xülasə

Xülasə

XVIII əsrin sentimental komediyası əslində Restavrasiya dövrünün ədəb komediyasına qarşı bir reaksiya idi. Sentimental komediya emosiyalarımızla bağlıdır. Xüsusilə o, kədər, mərhəmət və şəfqətli rəğbət hisslərimizə müraciət edərək təbiət etibarını insanlara xas olan yaxşı, lakin pis nümunələr vasitəsilə azdırılmağa qadir olan müasir fəlsəfi konsepsiyaları əks etdirir. Öz nəcib duyğularına müraciət etməklə insan islah olmağa və fəzilət yoluna qayıda bilər. Sentimental komediyada biz orta təbəqəyə mənsub, həyatlarında əzab-əziyyətə məruz qalan, hər cür insani fəzilətlərə malik olduğu halda bu fəzilətlərdən məhrum olanlar tərəfindən mərhəmət və simpatiya ilə qarşılanan personajları görürük. Sentimental komediya yazan dramaturqlar arasında “Love’s Last Shift” və “The London Merchant, or The History of George Barnwell” pyeslərinin müəllifləri Kolli Siber və Corc Lillonu qeyd etmək lazımdır. Ən məşhur sentimental komediya cənab Riçard Stilin kasıb qəhrəmanı Indiananın sınaq və müsibətlərindən bəhs edən “The Conscious Lovers” pyesidir.

A brief summary of the English sentimental comedy

SUMMARY

The sentimental comedy of the 18th century was actually a reaction against comedy of manners of the Restoration period. Sentimental comedy is related to our emotions. It appeals especially to our feelings of sorrow, pity, and compassionate sympathy. It reflected contemporary philosophical conceptions of human as inherent good but capable of being led astray through bad examples. By an appeal to his noble to his sentiments, a man could be reform and set back on the path of virtue. In the sentimental comedy we find characters belonging to the middle class and possessing all sorts of human virtues who are made to suffer in their life and consequently pitied or sympathized by other who do not possess such virtue. Writers of sentimental comedy included Colley Cibber and George Lillo, with their respective plays "Love's Last Shift" and "The London Merchant, or The History of George Barnwell". The best-known sentimental comedy is Sir Richard Steele's "The Conscious Lovers", which deals with the trials and tribulations of its penniless heroine Indiana.

Краткое содержание английской сентиментальной комедии

Резюме

Сентиментальная комедия XVIII века на самом деле была реакцией на комедию нравов эпохи Реставрации. Сентиментальная комедия связана с нашими эмоциями. Он особенно взывает к нашим чувствам печали, жалости и сострадательного сочувствия. Он отражал современные философские представления о человеке как о врожденном добре, но способном сбиться с пути на дурных примерах. Возвращением к своему благородству к его чувствам можно было исправить человека и вернуть его на путь добродетели. В сентиментальной комедии мы находим персонажей, принадлежащих к среднему классу и обладающих всевозможными человеческими добродетелями, которые вынуждены страдать в своей жизни и, следовательно, вызывают жалость или сочувствие со стороны других, не обладающих такими добродетелями. Среди авторов сентиментальной комедии были Колли Сиббер и Джордж Лилло с их соответствующими пьесами «Последняя смена любви» и «Лондонский купец, или История Джорджа Барнуэлла». Самая известная сентиментальная комедия — «Сознательные любовники» сэра Ричарда Стила, повествующая об испытаниях и невзгодах бедной героини Индианы.

RƏYCI: dos. L.Ələkbərova